

„Най-верният сателит“

Пламен С. Цветков

Окачествяването на България като „най-верния сателит“ на Москва се налага трайно в научната книжнина на Запад още по времето на комунизма и продължава да се използва като най-кратката характеристика за статута на страната в периода от нахлуването на „червената армия“ през септември 1944 г. до събарянето на Берлинската стена през ноември 1989 г. Поначало терминът „сателит“ не е много точен, тъй като се употребява в еднаква степен както за малките европейски съюзници на Хитлер през Втората световна война, така и за страните, окупирани от комунистическа Русия в края на същата война. Сателитът е малко небесно тяло, което обикаля около по-голямо, но си има своя собствена орбита. Колкото и да са зависими от националсоциалистическа Германия, страни като Унгария, Румъния и България си имат своя собствена политика, което в българския случай намира между другото израз в отказа да се оповести война на Сталин след 22 юни 1941 г. и в спасяването на еврейската общност в България от холокоста.¹

В страните под съветска окупация такива отклонения спрямо Москва са изключени. За местни ръководители са натрапени дългогодишни съветски поданици от съответното народностно потекло – Георги Димитров в България, Болеслав Бьерут в Полша, Матяш Ракоши в Унгария, Валтер Улбрихт и Вилхелм Пик в руската окупационна зона на Германия и Клемент Готвалд в Чехословакия. Единственото изключение е Георге Георгиу-Деж, който е местен румънски комунист, но плътно обграден от съветски поданици и агенти на КГБ. Нищо в тези страни не може да се случи без директивата или

¹ Сред обилната литература по спасяването на българските евреи вж. по-специално М. Бар-Зоар. Извън хватката на Хитлер. Героичното спасяване на българските евреи. София, Университетско издателство „Св.Климент Охридски“/Американски университет в България/Издателски център „Шалом“, 1999.

най-малкото одобрението на Сталин и неговите наследници. Това се отнася не само за одържавяването на икономиката и колективизацията на селското стопанство, но дори и за такива „национални специфики“ като формалното наличие на повече от една партия в Източна Германия, Чехословакия, Полша и България или „безкомпромисният“ еднопартиен монопол на местната компартия в Унгария и Румъния. Разбира се, източногерманският, чехословашкият, полският и българският „плюрализъм“ също е форма на еднопартиен монопол, тъй като „некомунистическите“ партии или по-точно онова, което е останало от тях, са групирани в различни „национални“, „отечествени“ или „патриотични фронтове“ под безпрекословното ръководство на комунистите и са повсеместно инфилтрирани от „криптокомунисти“.²

Показателен за степента на зависимост от Москва е начинът, по който Сталин диктува на Георги Димитров процентното разпределение на кандидатите на „Отечествения фронт“ за предвидените избори за Шесто велико народно събрание и за евентуалните действия на компартията в България, ако нейните „коалиционни партньори“ не се съгласят с исканията ѝ: *„За предпочитане са общи листи на ОФ, ако можем да се договорим на базата: 40% комунисти, 30% земеделци, 15% звенари, 10% социалдемократи и няколко процента радикали. Ако това не стане, тогава самостоятелно излизане на комунистите, но всичко да се направи така, че те да бъдат първа партия.“* Забележителен е фактът, че този инструктаж се провежда в Москва още на 7 юни 1946 г., ще рече цели три месеца преди предрешения „референдум“ за „народна република“ и близо пет месеца преди изборите за велико народно събрание, чийто резултат също е предопределен лично от Сталин.³

Такава тотална зависимост очевидно липсва не само при малките съюзници на националсоциалистическа Германия, но дори и при

² R.J.Crampton. Eastern Europe in the Twentieth Century. London, Routledge, 1994, pp. 217-239.

³ Г. Димитров. Дневник. София, Университетско издателство „Св.Климент Охридски“, 1997. 528.

марионетните режими в страните под нацистка окупация като този на генерал Георгиос Цолакоглу в Гърция, на Видкун Куислинг в Норвегия или на генерал Милан Недич в Сърбия. Поради това по-точният термин за страните, завладени от „червената армия” в края на Втората световна война, би трябвало да бъде „съветски подопечни територии”. Същевременно, подобно на народите под германска окупация, в повечето страни под руска окупация също се разгръща доста мощна въоръжена съпротива срещу комунистическия режим. В тази насока горянското движение в България, което достига на моменти до най-малко 3500 човека, издържа на сравнение дори с 35-те хиляди антикомунистически партизани в следвоенна Полша, като се има предвид, че поляците са тогава около четири пъти повече на брой от българите.⁴

След смъртта на Сталин на 5 март 1953 г. България е също така първата страна от съветската империя, която става сцена и на организирани работнически протести. През май същата година стачкуват работниците от тютюневите складове в Пловдив и режимът е достатъчно стреснат, за да преговаря със стачниците, но ръководителите на стачката са задържани от репресивните служби и „безследно изчезват”. Несравнено по-масови са обаче работническите вълнения в Чехословакия на 7 и 8 юни, докато на 17 юни 1953 г. съветската окупационна зона на Германия, която Сталин е прокламирал за „Германска демократична република”, е парализирана от истинско мирно въстание.⁵

С потушаването на горянското движение през втората половина на 50-те години на XX в. България сякаш изпада в някаква летаргия. Протестите срещу режима започват да се свеждат до изолирани действия на отчаяни смелчаци, които често пъти минават незабелязано за обществото. Страната остава далече не само от революции от типа на унгарската през есента на 1956

⁴ Д. Шарланов. Горяните. Кои са те? София, „Пространство и форма”, 1999. 35-55; Д. Шарланов. История на комунизма в България. Т. II. София, Ciela, 2009. 132-134; R.J.Crampton. Op.cit., pp. 218-219.

⁵ Вл.Костов. Българският чадър. София, Издателство „Репортер”, 1990, с.51; R.J.Crampton. Op.cit., p.278; H.Zeitke. 17.Juni 1953 in der DDR: der Aufstand.- In: Krieg und Frieden. T.1. Zwischen Bangen und Hoffen. Weltgeschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Bd.2. Hamburg, Jahr Verlag, 1976, S.290.

г., но и от умерени реформаторски пориви като Пражката пролет през 1968 г., а масови организации извън комунистически контрол като полската „Солидарност“ са направо немислими. Дори през паметната 1989 г. опозиционните формации в България като Независимото дружество за защита на правата на човека, Независимия профсъюз „Подкрепа“, движението „Екогласност“ и Клуба за гласност и преустройство имат твърде ограничен брой членове. Максимумът, до който могат да стигнат българите преди падането на Берлинската стена, е протестното шествие на „Екогласност“ на 3 ноември 1989 г., събрало не повече от две-три хиляди човека, докато в същия момент по улиците на източноевропейските градове на мълчаливо бдение със свещи излизат милиони.⁶

Съществена, ако не и решаваща роля за българската пасивност изиграва несъмнено културноцивилизационната принадлежност на българите към източното християнство. Поляците, унгарците, чехите, словациите и германците реагират подсъзнателно срещу смехотворните претенции на Москва да бъде авангард на световния прогрес по същия начин, по който биха реагирали и българите, ако руснаците не бяха православни християни, а мюсюлмани.⁷

Още по-специфично в българския случай е въздействието на неизживения и до днес чудовищен комплекс за малоценност спрямо Турция и всичко турско. Благодарение на този комплекс българите поглъщат с благодарност мита за славянския си корен и славянската си принадлежност, макар че славянският елемент е дори по-силен в етногенезиса на съвременните гърци, албанци, румънци или унгарци, отколкото при българите. През 1877-1878 г. същият комплекс кара българите да възприемат като „освобождение“ изпъждането на една чужда армия – османската – от друга чужда армия, а именно руската. При това България се превръща в обект на руските домогвания още през XVIII в., което е и причината за скоропостижното „пославянчване“ на българите от страна на Русия. По

⁶ R. J. Crampton. Op.cit., pp. 394-406.

⁷ Пак там, 217-221.

думите на прочутия руски дипломат и изтъкнат панславист граф Николай Игнатиев историческата мисия на Русия се изразява в *“завладяването на Проливите, установяване на присъствие в Цариград, освобождаване и обединяване на славяните под ръководството на Русия върху развалините на Турция и Австрия.”*⁸

Българите са може би единственият народ, който чества като национален празник подписването на един договор за безсрочната окупация на собствената му страна от чужда държава. Санстефанският договор не съдържа никакви срокове за изтеглянето на руските войски от България и фактически изключва възможността за международен контрол върху руската окупационна администрация. На всичкото отгоре *“никой член на царстващите династии във великите европейски сили не може да бъде избран за български княз”*. Освен всичко останало това означава, че за княз на България спокойно може да бъде избран някой руски поданик като граф Игнатиев, княз Александър Дондуков-Корсаков или Николай Мингрели, но не и Александър Батенберг или Фердинанд Сакскобургготски, които са свързани с царстващата династия във Великобритания. Всъщност българската автономия получава реална международна гаранция с Берлинския договор, който определя времетраенето на руската окупация на девет месеца и изрично задължава Русия да изтегли всичките си войски от България в рамките на три месеца след изтичането на деветмесечния окупационен период. Берлинският договор предвижда от самото начало международен контрол върху руската окупационна администрация и именно Берлинският договор прави възможен избора на Александър Батенберг, а по-късно и на Фердинанд Сакскобургготски благодарение на уточнението, че *„никой член от управляващите домове в европейските велики сили не може да бъде избран за княз на България”*.⁹

⁸ Н. П. Игнатиев. Записки (1875-1878). София, Издателство на Отечествения фронт, 1986. 818.

⁹ Международни актове и договори (1648-1918). София, „Наука и изкуство”, 1958, док.№94, 147-168.

Поради това, че потвърждава разпокъсването на България на пет части, договорено предварително в тайно споразумение между Русия и Великобритания, Берлинският договор се налага трайно като едно от най-травмиращите събития в българската историческа памет, което само засилва национално самоубийствения русофилски мит. Този мит улеснява на свой ред пропагандното клише на комунистическия режим за Русия като „двоен освободител“. Така в потока на вайканията за националните катастрофи безвъзвратно е удавен фактът, че през Първата световна война България е победител срещу Русия и заедно с Германия, Австро-Унгария и Турция отблъсква поредния опит на руския самодържец да завладее Цариград, Босфора и Дарданелите, като попътно прегази и България. Може би най-фаталното е, че под въздействието на русофилския мит България запазва през Втората световна война дипломатическите си връзки със Сталин, но оповестява „символична война“ на САЩ, докато Финландия прави точно обратното – воюва срещу Сталин, но съумява да запази дипломатическите си връзки със САЩ. В крайна сметка Финландия е победена, но не и окупирана от комунистическа Русия, докато България е пометена от „червената армия“, без да даде нито един изстрел.¹⁰

Вековните руски домогвания към Цариград и Протоците е онзи геополитически фактор, който предопределя и историческата съдба на България, изпъкваща като досадна допълнителна пречка по пътя на Русия, без оглед на това дали северната империя е царска, комунистическа или посткомунистическа. По време на Втората световна война Сталин неведнъж подчертава безапелационно както пред Хитлер, докато е в съюз с него, така и пред новите си американски и британски съюзници след 22 юни 1941 г., че България влиза в съветската „сфера на интереси“. Именно тази е и причината за скоростната съветизация на страната след нахлуването на „червената армия“ през септември 1944 г., като за целта се използва не толкова местната комунистическа мрежа, колкото структурите на КГБ. Още на 10 септември, в

¹⁰ L. A. Puntila. Histoire politique de la Finlande de 1809 à 1955. Neuchâtel, Editions de la Baconnière, 1966, pp. 138-211.

разгара на операцията по окупирането на България, е създадена „народната милиция”, чиито кадри се подбират от доскорoшни комунистически терористи, както и от всякакви лумпенизирани елементи. На 16 септември са уволнени всички полицаи, мнозина от които вече са избити като „фашисти”, макар че в България никога не е имало фашистки режим. Драстично прочистеният апарат на вътрешното министерство попада под безпрекословния диктат на руски съветници, експедирани за целта от Берия. Към 1948 г. голяма част от духовния, стопанския и политическия елит е вече изстребен и България се намира под неумолимия контрол на КГБ. При тази ситуация Сталин може спокойно да изтегли от страната съединенията на „червената армия”, без да се притеснява от изненади. Механизмът действа толкова безотказно, че и превантивната чистка на комунистическите редици, намерила своята кулминация в показния процес и екзекуция на Трайчо Костов, се осъществява общо взето по предварителния план, начертан в Москва.¹¹

Хватката на Москва върху България се затяга още повече след приемането на Гърция и Турция в НАТО през 1952 г. Така България попада на границата на съветската империя с две натовски държави, едната от които – Турция – има най-мощната армия в алианса след тази на САЩ. Румънската „независимост”, строго дозирана от Москва, се дължи до голяма степен на това, че Румъния е обградена отвсякъде или от самия СССР, или от подопечни руски територии като България и Унгария. Единственото изключение е Югославия, но и тя е под комунистически режим. По подобен начин Полша също граничи навсякъде или със самия Съветски съюз, или с московски владения като Чехословакия и така наречената „Германска демократична република”, което позволява на Никита Хрущов да преглътне спирането на колективизацията и дори да сключи споразумение с полското комунистическо ръководство за „ненамеса” във вътрешните работи. Разбира се, и

¹¹ Д. Шарланов. История на комунизма... Т.І. 198-375.

„либерализмът” на комунизма в Полша се простира само дотам, докъдето това е определено от Москва.¹²

За България обаче не може да има никакви „екстри” нито от типа на полския „либерализъм”, нито от сорта на румънската „независимост”. До 1956 г. ролята на московски заместници в страната се изпълнява направо от съветски поданици – най-напред Георги Димитров, сетне Васил Коларов и на края Вълко Червенков. От 1956 г. нататък за партиен, а по-късно и държавен ръководител Москва налага Тодор Живков. Макар и да е първият „домашен” комунист начело на страната, подчинението на Живков спрямо всичко руско и съветско е дори по-силно, отколкото при предходниците му, тъй като е едва ли не подсъзнателно. Твърде характерно в тази връзка е свидетелството на писателя-дисидент Георги Марков, убит от агенти на комунистическата „Държавна сигурност” през 1978 г. Той описва как в частни разговори Живков се е оплаквал, че Леонид Брежнев го е „драл” заради някое негово необмислено или по-скоро недобре съгласувано действие. Както се знае, на разговорен български те „дере” началникът или фатмакът. С други думи, Живков инстинктивно е възприемал съветския вожд за свое началство, а не за човек, който поне теоретично му е равен по ранг.¹³

Тодор Живков далеч не е единственото нищожество в съветска Източна Европа, но той е несъмнено единственият, поел официално курс към унищожаването на онова, което е останало от българската държава, превръщайки я и формално в „съветска република” под пряката администрация на комунистическа Русия. През 1963 г. е лансирана програма за всестранно сближаване и пълно сливане със СССР, като Живков цинично разгласява пред членовете на Политбюро, че *„суверенитета народът го*

¹² Krieg und Frieden. T.1. Zwischen Bangen und Hoffen. Weltgeschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Bd.1. Hamburg, Jahr Verlag, 1976, Bd.2, S.395; Дж.Хаков. История на Турция през XX век. София/Анкара, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия/Център за проучвания „Ататюрк”, 2000, с.229-230; R.J.Crampton. Op.cit., p. 287.

¹³ Г. Марков. Задочни репортажи за България. София, Профиздат, 1990. 405-406. За убийството на Георги Марков вж. Хр. Христов. Убийте „Скитник”. Българската и британската държавна политика по случая Георги Марков. София, Ciela, 2005.

разбира да има ядене, да живее” и че сливането нямало да бъде „от ден до пладне, а навеки”. Държавната измяна не се осъществява незабавно единствено поради притесненията на Хрущов от евентуални външнополитически мъчнотии, както и поради очевидния му интерес да има повече от един глас в различните международни организации. България в известен смисъл е спасена и от октомврийския преврат през 1964 г., заменил Хрущов с Брежнев като партиен и държавен вожд на Съветския съюз. Това не пречи обаче на Живков да влезе и под кожата на новия си господар и да му предложи програма за „всестранно сближаване” през 1973 г., което довежда до още по-плътното интегриране на „Държавна сигурност” в структурите на КГБ и до ускорената русификация на просветната система. В икономиката резултатите са доста по-скромни поради безнадеждно задълбочаващата се стопанска неадекватност на комунизма, но при все това над 60% от външната търговия на България се ориентира към Съветския съюз и българите не могат да се освободят от сетнините на тази едностранна зависимост и до ден днешен.¹⁴

С усърдното си покорство пред Москва Тодор Живков смогва да се задържи на най-високия пост в България повече от три десетилетия, като става удобен за най-малко двама господари на Кремъл – Никита Хрущов и Леонид Брежнев. Лишен от всякакви национални инстинкти, Тодор Живков сякаш съсредоточава в себе си целия комплекс от културноцивилизационни и геостратегични фактори, които правят от България най-подчинената подопечна съветска територия в Източна Европа. Не е изненадващо при тази ситуация, че той се оказва добър заместник на комунистическа Русия, но калпав диктатор, когато се опитва през втората половина на 80-те години да се дистанцира от новото съветско ръководство начело с Михаил Горбачов и от безрезултатните му усилия за реформиране на комунистическата система и за спасяване на съветската империя.

¹⁴ Хр. Христов. Тодор Живков. Биография. София, Ciela, 2009. 186-191 и 247-250.